

*Marian Tadeusz Mencil*

## **Nomadowie w przestrzeni mongolskiej**

### **Nomads in Mongolian space**

#### **Abstract**

Since the dawn of time, the Mongolian space has been fulfilled with the nomadic people activity, the reality of whom was generally focused on breeding pigs and the nomadic activity of many tribes. Boundaries of their expansion were set by natural conditions and, to much extent, Chinese agriculture that was better developed. Cultural differences and the internal market that was limited to products of animal origin, forced nomads to trade with Chinese settled farmers. Self-assessment of their own higher culture resulted in frequent acts of aggression that mainly aimed at seizing craft products of the settled people by force. It was also an attempt to politically subordinate them and impose tributary relations upon them. China – a country with huge territorial range – was undertaking fight to protect its peripheral population, generally without taking any military activities against nomads outside the territory of its own country, the borders of which has never been recognized by nomads as lines indicating the range of their own activity. These groups of nomads that managed to establish their own bodies that had characteristic of a country and that were able to influence the northern regions of China more strongly, were split as a result of the reaction of China and in times of their weakness, they underwent the process of assimilation or/and sinicization by taking over a model of socio-political organization of the much more developed Chinese civilization.

**Słowa kluczowe:** mongolscy nomadzi, koczownictwo, migracje, asymilacja, sinizacja  
**Keywords:** Mongolian nomads, nomadic life, assimilation, sinicization

Jedną z koncepcji dotyczących ukształtowania się etnosów dowodzi, iż ludy zamieszkujące obszary współczesnej Mongolii pochodzą z obszarów pozostających pod wpływem rozwijającej się w dorzeczu rzeki Huanghe chińskiej kultury<sup>1</sup> Yangshao

---

<sup>1</sup> L. Gumilow, *Śladami cywilizacji wielkiego stepu*, przekł. S. Michalski, Warszawa 2004, s. 27–28.

i Lungshan, które ok. 5 tys. lat p.n.e. prowadziły osiadły tryb życia zorganizowany na gospodarce rolnej<sup>2</sup>. Wraz z ekspansją Chińczyków następował stopniowy podbój sąsiednich plemion, a te które nie ulegały sinizacji podlegały eliminacji. Część z nich pod naporem chińskim została wyparta na tereny północnych stepów, gdzie wykorzystując naturalne warunki środowiska przyswoiła umiejętność hodowli koczowniczej. Tocząc walki z ludnością chińską zachowali swoją niezależność, dając początek ludom mongolskim, tureckim i Tybetańczykom. Tworzyli odrębne kultury przystosowane do ich form bytowania. Turcy i Mongołowie uniknęli eliminacji lub asymilacji dzięki opanowaniu technik walki konnej, zaś zdolność do szybkiego przemieszczania się pozwoliła im uniknąć niszczycielskich wypraw chińskich. Odrzuceni, wyparci z terenów zasiedlonych przez kultury rolnicze nomadzi musieli szukać własnego miejsca w rozległych przestrzeniach zapewniających możliwości egzystencji i rozwoju oraz gwarantujących bezpieczeństwo przed zbrojnymi oddziałami kultur wyższych. Stopniowo powstawała cywilizacja zwana „matką barbarzyństwa”, przekształcając dawnych rolników w koczowniczych pasterzy<sup>3</sup>.

Inna koncepcja zakłada, iż kultury koczownicze kształtowały się w urozmaiconym środowisku naturalnym, z dominującym stepowo-leśnym krajobrazem, który stwarzał dogodne warunki dla rozwoju gospodarczej działalności człowieka (obfitość zwierzyny, rybne rzeki, złoża miedzi i żelaza) oraz tworzenia nadwyżek produkcji prowadzących do rozwarstwienia społecznego i kształtowania hierarchicznych stosunków społecznych. Dopiero w kolejnym stadium rozwoju i opanowaniu hodowli bydła, ludy te miały przesunąć swą działalność w kierunku stepów, umożliwiających dynamiczny rozwój pasterskiej gospodarki plemiennej<sup>4</sup>.

Przyjmuje się też, iż pomimo różnorodności ludów stepowych początki ich działalności wspólnotowej nie były wprost związane z ludami pochodzenia chińskiego. Wskazują na najstarsze pisane źródła chińskie, opisujące ludy zamieszkujące region rzeki Iii zwane Kirgizami, jako ludy o „jasnej skórze, oczach koloru niebieskiego lub szarego i włosach blond lub rudych”. Dopiero w wyniku mieszania z ludami o „skórze intensywnie żółtej, ze skośnymi oczami i przylegającymi do głowy uszami i czarnymi włosami” wykształciła się nowa rasa. Do mieszania ras przyczyniać się miał proceder porywania przyszłej partnerki z licznych chińskich wiosek zorganizowanych w koloniach, zakładanych na zagarniętych terenach przygranicznych do obszarów aktywności nomadów. Powodem miało być ograniczenie ekonomiczne – za żonę pochodzącą

<sup>2</sup> M. Mencil, *Chińska Republika Ludowa jako współczesny podmiot środowiska międzynarodowego*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Gdański Gdańsk 2014, s. 50.

<sup>3</sup> Taką koncepcję prezentował sinolog Owen Lattimore. Szerzej w: F. Braudel, *Gramatyka cywilizacji*, przekł. H. Igalson-Tygielska, Warszawa 2006, s. 198–199.

<sup>4</sup> L. Gumilow, op.cit., s. 27.

z tej samej grupy etnicznej należało zapłacić jej rodzinie znaczny haracz, oczywiście w formie naturalnej, tj. zwierzętach hodowlanych, broni, narzędziach itp. W ciągu kilku pokoleń żółta rasa osiągnęła całkowitą przewagę wśród Kirgizów<sup>5</sup>.

Zjawiska migracji były procesem rozłożonym w czasie i nierównomiernym, a także niejednokierunkowym, a do głównych jej przyczyn zalicza się czynniki: ekonomiczny, polityczny i społeczny o charakterze dobrowolnym lub przymusowym<sup>6</sup>. Zatem najprawdopodobniej na kształtowanie właściwej cywilizacji nomadów, dającej podstawę budowy mongolskiego społeczeństwa, wpływ miały wszystkie wymienione czynniki. Wielki obszar stepów Azji Środkowej był terenem działalności i koegzystencji trzech wielkich grup etnicznych, wśród których zasadniczy trzon stanowili Tunguzi, Turcy i Mongołowie<sup>7</sup>. Wzajemnie oddziałując na siebie w czasie wielu pokoleń przyczyniły się do powstania dziesiątków mniejszych grup etnicznych, należących do altajskiej grupy językowej.

Pierwotne ludy tureckie i mongolskie formowały się między Bajkałem i Amurem a rzeką Huanghe, zaś między Huanghe i Jangze – chińskie. Wybrzeża oceaniczne położone na północ od Huanghe zajmowali przodkowie ludów tungusko-mandżurskich<sup>8</sup>. Chińskie najwcześniejsze przekazy pisemne informują, że północne plemiona koczownicze już w okresie panowania pierwszej dynastii Qin dokonywały najazdów na Chiny, wymieniając lud Xiongnu i Hunów.

Najstarsze ślady obecności człowieka na Wyżynie Mongolskiej szacowane są na ok. 40 tys. lat p.n.e. Z tego okresu pochodzą pierwsze znane zabytki kultury materialnej, głównie udoskonalone narzędzia z łupanego krzemienia i rzecznych otoczków, początki budownictwa szałasowego, rzeźby i rysunki. W tym okresie jedyną formą zabezpieczenia egzystencjalnego było łowiectwo, rybołówstwo i zbieractwo oraz wykorzystanie jaskiń zapewniających schronienie. W okresie średniego paleolitu tereny te ulegały stopniowemu zlodowaceniowi, a oziębienie klimatu przyczyniło się do wzrostu aktywności człowieka i doskonalenia wytworów jego działalności. W okresie późnego paleolitu udoskonaleniu uległy techniki łowieckie, głównie wynalezienie oszczepu i budowa pułapek (sideł). Stosowanie nowych metod polowania znacznie zwiększyło wydajność i przyczyniło się do ujawnienia pierwszych symptomów życia osiadłego, tworzenia rodzin, kształtowania ustroju rodowego, wspólnoty pierwotnej z cechami matriarchatu<sup>9</sup>.

<sup>5</sup> J. Mathieux, *Wielkie cywilizacje. Rozkwit i upadek imperiów*, przekł. G. Majcher, M. Żurowska, Warszawa 2008, s. 330.

<sup>6</sup> J. Bohdanowicz, M. Dzięcielski, *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji*, Gdańsk 2007, s. 161.

<sup>7</sup> Baabar, *Dzieje Mongolii*, przekł. S. Godziński, Warszawa 2005, s. 26.

<sup>8</sup> R. Wojna, *Wielki świat nomadów. Między Chinami i Europą*, Warszawa 1983, s. 20.

<sup>9</sup> L. Bazyłow, *Historia Mongolii*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981, s. 25–26.

W okresie mezolitu, który w przedhistorycznej Mongolii datuje się na ok. 12–7 tys. lat p.n.e. nastąpił rozwój katalogu narzędzi, ciągle jeszcze kamiennych, a najważniejszym osiągnięciem było wynalezienie łuku i strzał. Z też okresu pochodzi znaczna liczba zabytków kultury „umysłowej” człowieka, głównie rysunków skalnych, odnalezionych w ajmaku Selengijskim i Gobi. Około III tysiąclecia p.n.e. na terenach Mongolii rozpoczęła się epoka brązu, czemu sprzyjały znaczne i łatwo dostępne zasoby miedzi i cyny. W organizacji społecznej nadal dominował system rodowy. W związku z udomowieniem zwierząt i sprzyjającymi warunkami naturalnymi w tym okresie nastąpił rozwój hodowli bydła, zajęcia którym zajmowała się i utrzymywała cała wspólnota rodowa. Prawdopodobnie na przełomie III–II tysiąclecia p.n.e., wraz z rozwojem techniki wytopu brązu, stopniowo zgłębiano tajniki wytwarzania narzędzi z żelaza, zaś wzrost znaczenia gospodarki pasterskiej zmuszał do wzrostu skali przemieszczania plemion i szerszego zasięgu migracji. Obowiązujące dotychczas podstawy organizacji społecznej ulegały modyfikacji. Rozwój pasterstwa jako zajęcia wyłącznie męskiego przyczynił się do zaniku matriarchatu i umacniania patriarchatu, a nowe techniki produkcji przyczyniły się do wykształcenia rzemiosła jako oddzielnego typu działalności produkcyjnej, sprzyjającej rozwojowi wymiany międzyplemiennej i powstawania nierówności majątkowych. Dążenie do wytwarzania coraz większej liczby przedmiotów przyczyniało się do rozwoju niewolnictwa, zaś źródłem ich pozyskiwania niewolników były tereny zagospodarowane przez ludność osiadłą, głównie Chiny<sup>10</sup>. Wyprawy po niewolników łączono z masowymi grabieżami mienia, z których indywidualne korzyści uzyskiwali wojownicy, a w szczególności plemienni wodzowie. Osiągane dzięki temu korzyści i stały wzrost zapotrzebowania na kolejne zdobycze dały przesłanki do tworzenia się pierwszych związków plemiennych i kształtowania form państwowych, trwających z różnym natężeniem kolejne 1500 lat, do wykształcenia się wczesnofeudalnego państwa mongolskiego.

Koczownictwo kształtowało odrębność etniczną nomadów od ludności osiadłej. Nomadyzm stanowił specyficzny rodzaj działalności gospodarczej i sposób życia, osadzonych na prywatno-rodzinnej własności bydła i prawie wspólnotowym, a także kolektywnym wykorzystaniu pastwisk. Prywatno-rodzinna własność bydła budowała i utrzymywała autonomię rodziny i jej ekonomicznej niezależności, a wspólnotowy charakter pastwisk sprzyjał umacnianiu rodowej i plemiennych jedności, a w przyszłości społecznej jedności w obszarze zunifikowanego państwa<sup>11</sup>.

Warunki środowiska naturalnego, zarówno przyrodniczo-klimatyczne, jak też geograficzne regionu, z dominującym elementem pustynnym, półpustynnym i stepowym,

<sup>10</sup> Ibidem, s. 27–28, 30.

<sup>11</sup> A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008, s. 107.

sezonową zmiennością klimatyczną ukształtowały charakter i kierunki rozwoju produkcji materialnej oraz rodzaju działalności gospodarczej koczowników i całorocznej koczowniczej hodowli bydła. Zasady koczownictwa wyznaczały pory roku i zasoby traw terenów wypasu<sup>12</sup>. W konsekwencji migracje koczowników miały miejsce w okresie wiosennym i jesiennym, by zapewnić źródła pokarmu dla zwierząt hodowlanych oraz schronienie przed zimowymi mrozami i letnim upałem. Zatem nomadzi prowadzili raczej półkoczowniczy tryb życia, a w okresie osiadłym zajmowali się działalnością produkcyjną, wymianą handlową i wyprawami wojennymi.

Pomimo trudnych warunków naturalnych nomadzi potrafili ustanowić zasady współistnienia z tym środowiskiem, prawie całkowicie wyłączając osiadłą gospodarkę rolną, pozyskując wszystkiego co niezbędne do egzystencji od hodowanego stada, od którego pochodziły mleko i wełna, mięso i skóra. Dietę uzupełniały polowania i zbieractwo lub wymiana z osiadłymi rolnikami, zarówno w wyniku obopólnej zgody, jak też wymuszona siłą<sup>13</sup>. Z kobyłego mleka wyrabiano szczególnie, ceniony napój – kumys, z mleka krowiego i owczego – sery i masło, z wełny owiec i wielbłądów – tkaniny i wojłok stosowany na pokrycia jurt, z kości – przeróżne przedmioty codziennego użytku i ozdoby (igły, świstawki, koraliki, sztylety, groty do strzał, harpuny itp.). Dzięki surowcom pozyskanym z hodowli wśród nomadów rozwinęły się takie umiejętności, jak garbarstwo, tkactwo, serowarstwo. Wielu nomadów potrafiło także wykonywać różne rzemiosła, m.in. obróbka metali, płatnerstwo, kotlarstwo, kowalstwo<sup>14</sup>. Koczownicy zawsze czuli do rolników pogardę, głównie z powodu ich przywiązania do ziemi, a tym samym ograniczonymi możliwościami do organizacji wypraw i podboju nowych przestrzeni, do których prawo zgłosić mogli jedynie inni nomadzi. Olbrzymie stepy, niepodzielone politycznie terytoria Azji Środkowej i Północno-Wschodniej były terenem wielowiekowych masowych migracji, starć między plemionami, zjawisk asymilacji i unifikacji oraz rozbijania tworzonych społeczności<sup>15</sup>.

Gospodarka nomadów wymagała znacznych przestrzeni, wystarczających co najmniej do wykarmienia stada przez jeden sezon. Z natury swej gospodarka taka jest ekstensywna, brak w niej bodźców do racjonalizacji, zaś ujawniają się te, które skłaniają do konserwatyzmu. Największe znaczenie miało przystosowanie się do warunków naturalnych, nie zaś walka z przyrodą – charakterystyczna dla środowisk związanych z osiadłym rolnictwem. Zarówno nomadyzm, jak i rolnictwo osiadłe zależne były od klimatu i nieprzewidywalnych zmian pogody. Obie kultury równocześnie same się doskonaliły i zarazem stopniowo oddalały od siebie. Nomada i rolnik ina-

---

<sup>12</sup> Ibidem.

<sup>13</sup> J. Mathiex, *op.cit.*, s. 321.

<sup>14</sup> R. Wojna, *op.cit.*, s. 21.

<sup>15</sup> J. Mathiex, *op.cit.*, s. 322.

czej pracowali, prowadzili inny tryb życia, inną też wytworzyli kulturę, inaczej oceniali i kształtowali własną rzeczywistość. Dla nomady najważniejsze było stado oraz pastwisko, które mógł dowolnie zmieniać. Rolnik przeciwnie – cenił żywiącą go ziemię, darzył szacunkiem i rozwijał kulturę jej uprawy<sup>16</sup>.

Odrębność kulturową koczowników zdecydowanie pogłębiło udomowienie koni oraz nabycie i ciągłe doskonalenie umiejętności jazdy wierzchem, prac pasterskich, jak też sztuki walki. Poza selekcją i umiejętnym krzyżowaniem ras, dzięki którym wyhodowano nadzwyczaj silną i odporną rasę koni o niewielkiej i skromnej posturze, koczownicy doskonalili także techniki ich ujeżdżania. Byli też wynalzcami uzdy, pełnej uprzęży i głębokiego siodła, zapewniającego stabilną pozycję jeźdźcy, dającą mu nieznaną wcześniej siłę uderzenia bez groźby utraty równowagi i upadku. Włócznia uzupełniła arsenał konnego wojownika i stała się groźną bronią szarżującej jazdy<sup>17</sup>. W bezpośrednim starciu koczownicy posługiwali się kolejnym swym wynalazkiem – szabłą o krótkim ostrzu – *jagatanem*, umożliwiającą zadawanie ciosów zarówno ostrzem, jak też czubkiem. Siłę rażenia wzmacniało ciągłe doskonalenie technik walki konnej i opanowanie umiejętności operowania arkanem, którą wykorzystano także do opanowania i uporządkowania stada<sup>18</sup>. Nomadzi byli wynalzcami spodni jako najdogodniejszego ubioru do jazdy konnej. Także sanie były ich wynalazkiem umożliwiającym transport ciężkich ładunków, a ich lekka konstrukcja umożliwiała długie wędrówki<sup>19</sup>.

Do wzrostu skuteczności w walce oddziałów koczowników przyczyniła się karność oraz zdyscyplinowanie i wypracowanie taktyki zwiększającej ich szanse, które w walce wręcz były znikome, zważywszy liczebną przewagę przeciwnika. Starali się oni jak najszybciej rozproszyć wojska przeciwników, osłabić je wymuszonymi atakami dzieląc na mniejsze grupy. Po zwartym ataku następował gwałtowny odwrót, a na przeciwnika kierowano strzały łuczników wprowadzające zamęt i rozprężenie<sup>20</sup>. Oddziały koczowników atakowały, gdy jako wystarczające oceniał swoje szanse na wygraną lub chował się wiedząc, że nikt nie zdoła go schwytać. Koczownicy udowodnili wyższość jazdy nad oddziałami piechurów, a od nich tę umiejętność przejęli Turcy, Arabowie, Persowie, Chińczycy i kolejne cywilizacje świata euroazjatyckiego.

Poza udomowieniem koni (początek II tysiąclecia p.n.e.) ludy wędrownie ujawniły osiągnięcia w zakresie udomowienia wielbłąda dwugarbnego (baktriana), o długiej wełnistej sierści oraz jednogarbnego dromadera o sierści krótkiej, lepiej dostosowanego do szybkiego biegu. Udomowili jaka tybetańskiego, nieufną krowę o wełnistej

<sup>16</sup> R. Wojna, op.cit., s. 20.

<sup>17</sup> J. Mathiex, op.cit., s. 325–326.

<sup>18</sup> Ibidem, s. 326.

<sup>19</sup> Baabar, op.cit., s. 29.

<sup>20</sup> J. Mathiex, op.cit., s. 326.

sierści. Wskazuje się także, iż to oni pierwsi udomowili kozy i owce. Wynalazkiem nomadów jest także kumys i jogurt. Gospodarkę poszczególnych domostw uzupełniał wyrób dywanów, prace garbarskie i wytop wyrobów hutniczych głównie z brązu, ale i z żelaza. Stalowe wyroby nomadów uznane zostały za produkty jakościowo przewyższające wyroby kowali bizantyjskich, a poszczególne elementy wyposażenia wojskowego lub uprzęży doskonale oddawały swym kształtem zarówno trwałość, jak i przystosowanie do intensywnej pracy i ruchu<sup>21</sup>.

W okresie panowania w Chinach dynastii Zhou, zwłaszcza okresu Zachodnich Zhou (XII–VIII w. p.n.e.) zarówno król, jak i książęta lenni prowadzili nieustanną walkę z plemionami półkoczowniczymi Chin Północnych i Północno-Zachodnich. Niektóre z tych plemion, występujące w źródłach chińskich pod różnymi nazwami prawdopodobnie były przodkami Hunów. Jedną z teorii dowodzi, że rezultatem tych walk było ostateczne zmuszenie tych plemion do porzucenia swojego dotychczasowego trybu życia i przekształcenia się w plemiona o charakterze koczowniczo-wojowniczym i przesunięcia ich centrum działalności na północ<sup>22</sup>.

W połowie VIII w. p.n.e., gdy chiński system feudalny chylił się ku upadkowi, a autorytet królów dynastii Zhou został nadszarpnięty na skutek klęski w walce z północnymi koczownikami w 770 r. p.n.e., których hordy zdobyły i splądrowały królewską stolicę, miasto w pobliżu dzisiejszego Xi'anu w prowincji Shaanxi. Władca z całym dworem zmuszony został do porzucenia stolicy i osiedlenia w Luoyangu w prowincji Henan, w pobliżu Huanghe. Rozpoczął się okres Wiosen i Jesieni (722–481 p.n.e.) – zmierzchu Chin feudalnych<sup>23</sup>.

Jak wielkim zagrożeniem dla ówczesnych Chin byli koczownicy pochodzący z mongolskich stepów świadczyć może fakt, iż to właśnie w obronie przed nimi wzniesiono pierwsze fragmenty Wielkiego Muru, które pierwszy cesarz Chin Shi Huangdi zunifikował i rozbudował od morza do odległej północno-zachodniej granicy państwa – łącznie 2200 km<sup>24</sup>. Władca zdolny do zjednoczenia Chin i unifikacji systemu państwowego na tyle obawiał się agresywnych koczowników, że nie wahał się poświęcić miliona ofiar, które pochłonęła realizacja największego projektu budowlanego ówczesnego świata<sup>25</sup>. O słuszności obaw chińskiego władcy przed Hunami

<sup>21</sup> Ibidem, s. 330–331.

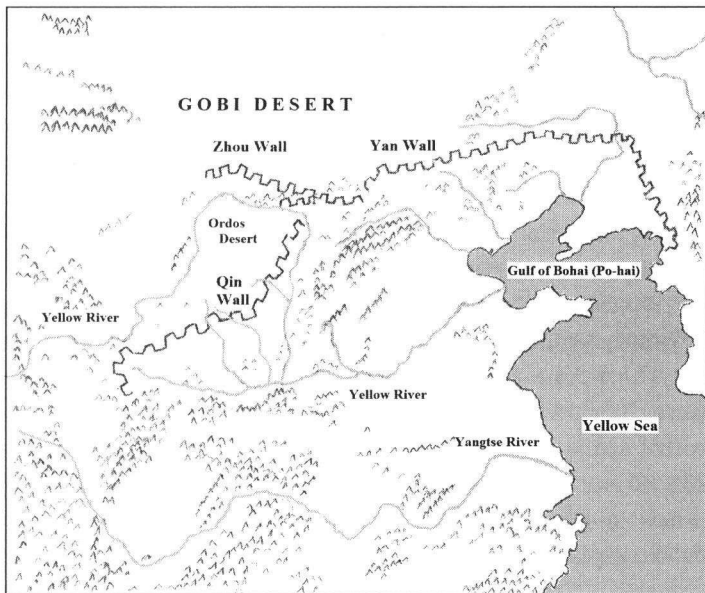
<sup>22</sup> W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 39.

<sup>23</sup> Szerzej w: M. Mencil, op.cit., s. 51–52.

<sup>24</sup> W. okresie Wschodnich Zhou (770–256 p.n.e.) terytorium Chin ulegało znacznemu rozszerzeniu we wszystkich kierunkach. Na północy i północnym zachodzie uprawą objęto wiele nowych gruntów, co przyczyniło się do zaostrzenia konfliktu z plemionami koczowniczymi na tych terenach. Pierwsze wały obronne przeciwko najazdom datowane są na V i IV w. p.n.e., lecz niektóre z nich budowane były przeciwko rywalizującym z sobą księstwom państwa chińskiego. Por. W. Rodziński, op.cit., s. 43; M. Granet, *Cywilizacja chińska*, Warszawa 1973, s. 108.

<sup>25</sup> C.P. Fitzgerald, *Chiny. Zarys historii kultury*, przekł. A. Bogdański, Warszawa 1974, s. 151.

### Przebieg odcinków Wielkiego Muru zbudowanych przez księstwa za czasów panowania dynastii Zhou



Źródło: [http://spooksrus.tripod.com/barbarians/images/great\\_wall\\_chin\\_labeled.html](http://spooksrus.tripod.com/barbarians/images/great_wall_chin_labeled.html), dostęp z dn. 15.06.2015 r.

przekonują dalsze wydarzenia. Rozpoczęli oni ekspansję na zachód i w pierwszej połowie V w., pod dowództwem Attyli zaatakowali osłabione wtedy wewnętrznie i rozbite cesarstwo rzymskie, docierając w 447 r. pod mury Konstantynopola, a w 451 r. do Rzymu. Po drodze wojska Attyli siały spustoszenie na całym Półwyspie Bałkańskim, w Galii i Italii<sup>26</sup>. Wcześniej, bo w 395 r. Hunowie przekroczyli przełęcz Kaukazu, stanowiącego naturalną granicę między Azją i Europą, i wtargnęli do najbogatszych prowincji wschodniej części Cesarstwa Rzymskiego. Najechali na położoną w dzisiejszej Turcji Kapadocję, podbili potężne chrześcijańskie królestwo Armenii i spustoszyli znaczną część Syrii. Duże grupy ludności wzięli do niewoli i zabrali za Kaukaz, po czym sprzedali jako niewolników. Około 400 r. oddziały Hunów stanęły na terenie dzisiejszych Węgier, gdzie założyły obozy, prowadząc nadal nomadyczny styl życia, nie podejmując istotnych działań osadniczych<sup>27</sup>.

<sup>26</sup> B. Zientara, *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 2008, s. 34–35.

<sup>27</sup> T.J. Craughwell, *Jak najazdy barbarzyńców ukształtowały współczesny świat*, Warszawa 2009, s. 37, 49, 52.



Kres działalności Hunów w Europie położyła śmierć Attyli w 453 r. Pomimo że pozostawił on po sobie wielu synów pochodzących z formalnych i nieformalnych związków, żaden z nich nie odziedziczył po ojcu zdolności przywódczych. Zjednoczeni dotąd Hunowie podzielili się na mniejsze frakcje. Ponieważ byli nomadami, prawie wszyscy podjęli wędrówkę na wschód i najprawdopodobniej powrócili w swoje rodzinne tereny w Azji Środkowej, gdzie zostali wchłonięci przez inne plemiona. Lud, który niemal unicestwił zachodnie cesarstwo i podbił Europę zniknął z kart historii<sup>28</sup>.

Pomimo zagrożenia ze strony Hunów chińskie cesarstwo Qin prowadziło intensywną ekspansję terytorialną. Na północnym zachodzie przeprowadzono wiele kampanii przeciwko koczowniczym plemionom Hunów, zwanych w Chinach Xiongnu, które ok. 220 r. p.n.e. utworzyły nową konfederację plemienną, na czele której stanął Touman przyjmując tytuł *shanjū* (najwyższy wódz)<sup>29</sup>. W rezultacie wyparto ich z obszarów położonych na południe od łuku Huanghe, tj. na wpół pustynnego płaskowyżu Ordos. Sukces chiński to głównie zasługa wybitnego dowódcy generała Meng Tiana, który dowodził armią ok. 300 tys. żołnierzy. Na podbitych terenach wybudowano miasta, założono i zasiedlono 44 okręgi<sup>30</sup>. Decyzją Pierwszego Cesarza, ukierunkowaną głównie na wzmocnienie pozycji państwa wobec naporu koczowniczego żywiołu, nastąpiła daleko idąca unifikacja systemu dróg oraz znaczna jego rozbudowa. System uzupełniać miał istniejącą sieć kanałów wodnych, przyczyniając się zarówno do intensyfikacji transportu żywności, jak również (a może przede wszystkim) wzrostu zdolności do mobilizacji i przemieszczania jednostek wojskowych. Było to szczególnie istotne w sytuacji zagrożenia ze strony północnych koczowników Xiongnu. Ta gigantyczna sieć dróg stanowiła swoisty szkielet jedności kraju, łącząc poszczególne regiony gospodarcze oraz wzmacniając system nadzoru i kontroli bezpieczeństwa państwa<sup>31</sup>.

W 209 r. p.n.e. – dwanaście lat po utworzeniu scentralizowanego chińskiego cesarstwa Qin, syn Toumana – książę Modun dokonał zamachu na ojca i zasiadł na tronie Hunów. Głównym celem jego działalności było stworzenie potężnego państwa, zdolnego stawić czoła potędze Państwa Środka i przekroczyć Wielki Mur. Wymagało to jednak znacznych zmian systemowych i organizacyjnych, których jego ojciec nie zdołał przeprowadzić. Reformując system organizacji terytorialnej państwa Modun dokonał jego podziału na trzy części, przejmując władzę nad jego częścią środkową. Zarządzanie terytorium wschodnim przejął *wu-c'iang*, zaś zachodnim *lili-wang*<sup>32</sup>. Głównym

<sup>28</sup> Ibidem, s. 65.

<sup>29</sup> *Empires, Barbarians & Barbarian Empires. The Xiongnu 350 B.C.E.-460 C.E.*, <http://spooksrus.tripod.com/barbarians/xiongnu.html>, dostęp z dn. 15.06.2015 r.

<sup>30</sup> M.J. Künsler, *Pierwsze wieki cesarstwa chińskiego*, Warszawa 2007, s. 17.

<sup>31</sup> M. Granet, op.cit., s. 109.

<sup>32</sup> Baabar, op.cit., s. 32.

ny aparat zarządzający państwem tworzyła grupa 24 wielmożów, z których każdy dysponował siłami 10 tys. konnych wojowników. Wódz dysponował zatem znaczącą siłą zbrojnych, umożliwiającą podejmowanie szeroko zakrojonych działań wojennych. Wprowadził także zasadę najbliższego pokrewieństwa przy przekazywaniu władzy *shanjū* i współwładców<sup>33</sup>. Modun umiejętnie wykorzystał trudną sytuację Chin okresu despotycznych rządów cesarza Qin Shi Huangdi. Najpierw siłą uporządkował relacje z sąsiednimi plemionami koczowniczymi, następnie z cesarstwem Qin.

Pod przywództwem Moduna i kolejnych *shanjū* – jego potomków, związek plemienny Hunów wzrósł w potęgę, do czego przyczyniały się bogate łupy i niewolnicy zdobywane podczas licznych wypraw. Stopowe państwo przeżywało swój rozkwit. Jednak w jego spoistości zaczęły pojawiać się pierwsze pęknięcia, których przyczyną był nierówny udział w dochodach jakie przynosiły łupieżcze wyprawy. Sytuacja w Chinach również powracała do równowagi po upadku dynastii Qin i objęciu władzy przez dynastię Han, a na obszarach stepów w siłę rosły inne związki plemienne, zgłaszające pretensje do przywództwa wśród nomadów.

Rozbity niegdyś związek plemienny Donghu rozpadł się, lecz różne jego plemiona dały początek nowym, rozwijającym się związkom. Na zachodzie pojawili się Usunowie (Wusunowie), którzy w II w. p.n.e. zwyciężyli lud Jüeczy, który nieco później założył państwo kuszańskie. Inny odłam Donghu osiadł w górach na wschodzie i w I w. p.n.e. pojawił się pod nazwą Xianbi (Sienpi, Sien-pi). W tym też okresie Chiny dążyły do nawiązania kontaktów handlowych z państwami zachodnimi, a Xiongnu stanowili wielkie zagrożenie dla bezpieczeństwa na szlaku wiodącym z Chin do Azji Środkowej<sup>34</sup>.

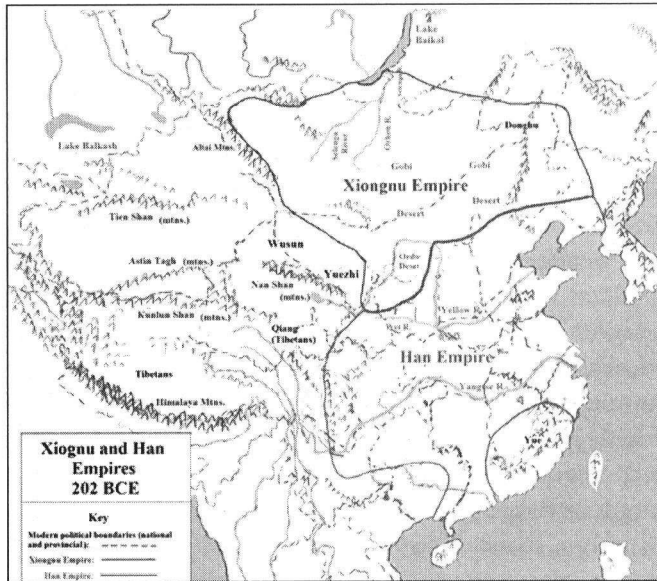
Gospodarka Hunów osiągnęła poziom specjalizacji zapewniający nadwyżkę mięsa, skór i futer przy niedoborze zbóż i tkanin, których głównym dostawcą były Chiny. Rozwijała się zatem wymiana handlowa między koczownikami i chińską ludnością osiadłą. Wraz ze zmianą organizacyjną państwa chińskiego, budową scentralizowanej struktury zarządzania i rozbudową aparatu urzędniczego oraz armii, również handel został zmonopolizowany przez państwo. Wymiana handlowa Hunów z Chińczykami stała się nieopłacalna dla tych pierwszych. Za dostarczone towary otrzymywali znacznie mniej tkanin i zboża niż tego potrzebowali. Odpowiedzieli wojną i w 152 r. p.n.e. doprowadzili do otwarcia rynków handlu wymiennego<sup>35</sup>. Siły pod dowództwem Moduna udało się otoczyć cesarza Gaozi i jego wojska w mieście P'ingcz'eang (obecnie Datong w północnym Shanxi). Chińczycy zgodzili się na zawarcie traktatu pokojowego i płacenie Hunom haraczu oraz zmuszeni byli zgodzić się na zawieranie

<sup>33</sup> R. Wojna, *op.cit.*, s. 84.

<sup>34</sup> *Ibidem*, s. 88.

<sup>35</sup> L. Gumilow, *op.cit.*, s. 35.

## Imperium Hunów w 202 r. p.n.e.



Źródło: [http://spooksrus.tripod.com/barbarians/images/xiongnu\\_empire\\_202bce\\_01\\_filled2.gif](http://spooksrus.tripod.com/barbarians/images/xiongnu_empire_202bce_01_filled2.gif), dostęp z dn. 15.06.2015 r.

małżeństw przez władców Xiongnu z księżniczkami chińskiego rodu cesarskiego. Przez kolejne lata wielkie ilości zboża i jedwabiu oraz innych artykułów wędrowały z Chin na północ wpływając na standard życia koczowników<sup>36</sup>.

Kontrofensywa chińskiego cesarza Wudi nastąpiła po 125 r. p.n.e. W latach 124 i 123 p.n.e. miały miejsce dwie wyprawy, na których czele stanął generał Wei Qing, a ich celem było odparcie nomadów od brzegów Huanghe. W 121 r. ruszyła zwycięska wielka kampania w głąb terenów opanowanych przez Xiongnu, której trzon stanowiła lekka kawaleria w liczbie 10 tys. wojowników z generałem Ho K'ü-p'ingiem na czele. Kilka miesięcy później powtórzył on swój manewr, tym razem docierając do podnóża Altaju i Tenzanu. Decydujące wydarzenia miały miejsce w 119 r. p.n.e. Wei Qingowi udało się zaskoczyć *shanjú* Hunów na północ od Wielkiego Muru i wyprzeć jego siły na północ. Tymczasem Ho K'ü-p'ing przeszedł przez góry na północy prowincji Hopei i wdarł się na ok. 1 tys. km w głąb stepu. Powrócił do Chin z pojmanymi 90. wodzami wroga. Zwycięstwa te zapewniły Chińczykom prestiż, który przez wiele lat miał zagwarantować spokój na północnych granicach państwa<sup>37</sup>.

<sup>36</sup> W. Rodziński, op.cit., s. 89.

<sup>37</sup> M. Granet, op.cit., s. 116–117.

Oslabienie Xiongnu nie było wyłącznie konsekwencją zwycięstw wojsk chińskich. Istotne znaczenie miała polityka i stosowane metody intryg, szpiegostwa i dywersji, zmierzająca do zdestabilizowania stosunków wewnątrz organizacji Xiongnu i wprowadzenia zamieszania wśród koczowników<sup>38</sup>.

W 108 r. p.n.e. cearz Wudi podjął kolejną kampanię przeciwko koczownikom, tym razem skierowaną na Turkiestan, poprzedzoną licznymi negocjacjami. Efektem była klęska księstw Lou-lan i Ku-szy. Odtąd Chińczycy panowali nad drogami południowego Ałtaju i weszli w bezpośredni kontakt z Wusunami znad rzeki Iii, a w 102 r. p.n.e. chińska armia zdobyła stolicę Ta-jüan, zaś książęta Fergany i Zarafszanu uznali chińskie zwierzchnictwo. Chiny włączyły do swojej domeny Turkiestan, odcinając tym samym Xiongnu od wszelkiej z nim łączności. Hunowie byli teraz zagrożeni przez Chińczyków także od wschodu<sup>39</sup>.

Jeszcze w 107 r. p.n.e. chińskim przywódcom wydawało się, że Xiongnu zmierzają do zawarcia sojuszu z Chinami, jednak w kolejnych latach ponownie podejmowali oni wrogie kroki. W 104 r. p.n.e. Chińczycy podjęli próbę wykorzystania sprzeczności między poszczególnymi plemionami Xiongnu i zbudowali obóz dla uchodźców, lecz w 103 r. p.n.e., wobec słabego umocnienia obozu, Hunowie dokonali jego zniszczenia. Ponieważ Chinom w tym okresie zaczęły zagrażać także plemiona tybetańskie, wojska cesarskie wymagały przegrupowania i podziału oraz ograniczenia aktywności wobec Hunów, a w konsekwencji w potyczkach o mniejszym znaczeniu strategicznym Chińczycy ponosili porażki w starciach z ciągle aktywnymi Xiongnu<sup>40</sup>, co jednak nie uniemożliwiło dalszej ekspansji cesarstwa. W 108 r. wojska cesarskie zajęły pozostającą od dawna pod wpływem Chin południową Mandżurię i północną Koreę. Na podbitych terenach ustanawiano administrację chińską, której centralnym ośrodkiem stało się założone przez Chińczyków północnokoreańskie miasto Lolang, znane dziś pod nazwą Pjongjang. Powiększenie podbitych obszarów na północy przyczyniło się do rozbudowy Wielkiego Muru przez władców Chin dynastii Han, który przedłużono w kierunku zachodnim aż do miejscowości Yümen, w obecnej prowincji Gansu, wyznaczając tym samym nowe granice Chin właściwych w tym rejonie. Z rozkazu cesarza przesiedlono w te rejony ok. 700 tys. chińskich kolonistów, których zadaniem było utrwalenie władzy Chin i zapewnienie kontroli drogi wiodącej do doliny Tarymu<sup>41</sup>.

W połowie I w. p.n.e. organizacja związkowa Hunów rozpadła się na dwie części: północną i południową. Ci ostatni w 51 r. p.n.e. poddali się Chinom, uznając ich zwierz-

<sup>38</sup> W. Rodziński, *op.cit.*, s. 90.

<sup>39</sup> M. Granet, *op.cit.*, s. 118.

<sup>40</sup> *Ibidem*, s. 119.

<sup>41</sup> M.J. Künstler, *op.cit.*, s. 81–82.

chność, lecz już ok. 25 r. p.n.e. podjęli próbę uniezależnienia. Po trwających kilkadziesiąt lat walkach, w 48 r. n.e. Chińczycy ponownie sobie ich podporządkowali<sup>42</sup>. Północni Hunowie podjęli wędrówkę na zachód i w IV–V w. stali się postrachem ówczesnej Europy i upadającego cesarstwa rzymskiego.

Pomimo upadku Xiongnu, Chińczycy nie zdołali rozszerzyć swoich wpływów na wielkie obszary azjatyckiego stepu. Drogę ekspansji na północ uniemożliwiło kolejne plemię koczowników, wymienieni już Sienpi, którzy wykorzystując kolejny kryzys władzy centralnej w Chinach do 177 r. zajęli wszystkie podbite wcześniej tereny północne, przynosząc klęskę ekonomiczną dynastii Han. Pod naciskiem ludowego ruchu Żółtych Turbanów w cesarstwie rósł chaos, który wykorzystała arystokracja doprowadzając do rozpadu kraju na trzy królestwa (220–280 r.)<sup>43</sup>. Tymczasem zjednoczone koczownicze plemiona Sienpi, pod rządami Tanszyhuaja przyjęły organizację państwa Hunów okresu Moduna. Dokonano podziału na trzy części, których centralną zarządzał król. Tanszyhuaj zmarł w 181 r., a jego następcy nie uporali się z rosnącymi tendencjami odśrodkowymi. W połowie III w. państwo Sienpi przestało istnieć, a poszczególne plemiona wchodzące w jego skład usamodzielnily się<sup>44</sup>.

W drugiej połowie IV w. własną organizację państwową stworzyły plemiona Topa, które ok. 386 r. przyjęło nazwę Wej (Topa Wej). Przetrwało ok. 200 lat, by zniknąć bez śladu. Było to państwo z polaryzującym się wpływem czynników koczowniczych i chińskich. Jego władca nosił tytuł królewski, a ziemia stanowiła własność prywatną (nie rodową, jak to bywało w innych związkach plemion koczowniczych). Rozwinęło feudalny system nadawania dóbr ziemskich za zasługi w służbie. Topa całkowicie zasymilowali się z Chińczykami<sup>45</sup>.

Od początku V w. ujawniła się aktywność protomongolskiego plemienia Dżurdzeńów, jednego z wielu wchodzących w skład związku plemiennego Sienpi. W tym okresie Dżurdźeni założyli własny związek państwowy – kaganat dzuodzuański – obejmujący rozległe terytoria, m.in. całej dzisiejszej Mongolii, zachodnie rejony Mandżurii i tereny regionu Xinjiang-Ujgur. W połowie VI w. państwo Dżurdzeńów nie wytrzymało naporu ludów tureckich, pod wpływem których rozpadło się<sup>46</sup>.

Do 1218 r., kiedy upadło państwo karaki tanów, szczególną aktywność wykazywały plemiona tureckie. W 552 r. powstał kaganat turecki, który zastąpił Dżurdzeńów

<sup>42</sup> L. Bazyłow, op.cit., s. 35.

<sup>43</sup> L. Gumilow, op.cit., s. 37.

<sup>44</sup> R. Wojna, op.cit., s. 90.

<sup>45</sup> L. Bazyłow, op.cit., s. 40.

<sup>46</sup> Karens Petrosjans, „Barbara” tēls senājā Kīnā (*saskaṇā ar Džou un Rietumu Haņ dinastiju laika avotiem*), Rīga 2010, s. 15, <http://www.orientaloutpost.com/dictionary.php?q=empe>, dostęp z dn. 16.06.2015 r.

i przetrwał do 745 r. Pod władzą kaganów tureckich znaleźli się m.in. Kitanowie zamieszkujący tereny Mandżurii oraz Kirgizi koczujący wówczas nad górnym Jenisiejem. Pod jego wpływem znalazły się także część terytoriów Afganistanu i Turkiestanu Wschodniego oraz północno-zachodnich Indii. Główny ośrodek kaganatu tureckiego mieścił się w Mongolii, nad górnym Orchonem. W 571 r. Turkici zaczęli wojować z Persją, zawierając uprzednio sojusz z cesarstwem bizantyjskim. Sojusz z Biznacjum pozwolił im rozszerzyć kontrolowane posiadłości aż poza Amu-darię. Pomimo związku politycznego z Biznacjum Turkici podejmowali także wyprawy w kierunku Krymu, próbując zdobyć poszczególne jego miasta<sup>47</sup>.

W okresie bezpośrednio poprzedzającym polityczną unifikację Mongolii przez Czyngis-chana stepy były obszarem niepodlegającym zewnętrznej ingerencji. Na obszarach graniczących nie istniało państwo na tyle potężne, by posiadało zdolność bezpośredniego oddziaływania. Wśród sąsiadów jedynie władca Najmanów – Tajangchan zdawał sobie sprawę z rosnącej w siłę nowej potęgi. Pomimo iż dysponował potencjałem zdolnym do wpływania na rozwój sytuacji, nie posiadał charyzmy do zainicjowania przeciwstawnych działań. Klęska Tajanga w starciu z Czyngis-chanem dała początek gwałtownemu procesowi łączenia poszczególnych plemion. Także Dżurdżeni i Tanguci nie byli zdolni do powstrzymania wojsk mongolskich. W wyniku wewnętrznych przeciwieństw i narastających sprzeczności między poszczególnymi grupami społecznymi, pod naciskiem umacniającej się arystokracji w końcu VI w. kaganat turecki podzielił się na wschodni i zachodni. Kaganat wschodni rozpadł się w 745 r., a zachodni pięć lat wcześniej<sup>48</sup>.

Około połowy VIII w. przeciw władzy Turkizów powstałi Ujgurowie, jedno z silniejszych plemion tureckich i w 745 r. zdobyli panowanie w Mongolii i założyli stolicę w mieście Kara Bałgasun, położonym niedaleko późniejszej stolicy mongolskiej Karakorum. W przeciwieństwie do innych plemion nomadów Ujgurowie utrzymywali przyjazne stosunki z Chinami, co miało istotne znaczenie dla kształtowania kultury ludności stepowej tego okresu. Jeden z władców ujgurskich podczas wizyty w Chinach zapoznał się z rozpowszechnioną tam religią manichejską. Po sprowadzeniu do stolicy grupy manichejskich misjonarzy religia ta została uznana za religię państwową. Osiągnięciem manichejskich duchownych było wprowadzenie alfabetu semickiego (aramejskiego) w miejsce obowiązującego nadal alfabetu runicznego. System pisowni został przyjęty później także przez Mongołów, a następnie Mandżurów<sup>49</sup>. Państwo Ujgurów, oficjalnie uznane przez cesarstwo chińskie, zajmowało obszary

<sup>47</sup> L. Bazyłow, *op.cit.*, s. 45.

<sup>48</sup> S. Kałużński, *Dawni Mongołowie*, Warszawa 1983, s. 19.

<sup>49</sup> S. Kałużński, *Mongolia*, Warszawa 1965, s. 45.

Mongolii, na wschodzie część Mandżurii, a na zachodzie Dżungarię. Chanat Ujgurski przetrwał do 840 r., a ludność utrzymała swoją odrębność do dzisiaj<sup>50</sup> (ok. 10 mln w Chinach<sup>51</sup> i ok. 225 tys. w Kazachstanie<sup>52</sup>). Poza manicheizmem wśród Ujgurów byli także wyznawcy chrześcijaństwa i buddyzmu, a wielu Ujgurów pozostawało nadal szamanistami.

Ujgurzy zbudowali system społeczny państwa wzorując się na Chinach. Był on scentralizowany, a zarządzanie poszczególnymi prowincjami powierzono namiestnikom. W prowincjach silną pozycję uzyskała lokalna arystokracja – właściciele rozległych pastwisk stepowych, którymi dysponowali zgodnie z zasadami właściwymi dla chińskiego feudalizmu. Istotny udział w gospodarce wносиło rzemiosło, m.in. odlewnictwo żelaza, kamieniarstwo, tkactwo oraz wytwarzanie ozdób ze złota, srebra, brązu i kości. Pomimo koczowniczego trybu życia Ujgurzy budowali miasta, w których koncentrowała się działalność rzemieślnicza i rozwijał się handel z nomadami, dając początek kształtowaniu społeczności miejskich<sup>53</sup>. Gospodarkę Ujgurów charakteryzowały czynniki właściwe dla państw o rozwiniętym systemie stosunków, m.in. kredyt, dzierżawa, handel niewolnikami i utrata wolności za długi, pogłówne, szarawark, lichwa i procent. Obowiązywały też pewne zasady prawne przy zawieraniu transakcji, praktykowano także uwierzytelnianie podpisu<sup>54</sup>.

Do upadku Chanatu Ujgurskiego przyczyniły się, podobnie jak w wielu innych przypadkach państw nomadów, zarówno tarcia i sprzeczności wewnętrzne przyczyniające się do walk o władzę, jak również interwencja z zewnątrz, tym razem ze strony Kirgizów jenisejskich, którzy ok. 835 r. rozpoczęli ataki na Ujgurię, a w 840 r. zdobyli jej stolicę. Chanat Ujgurski przestał istnieć, zaś część Ujgurów zbiegła na zachód, głównie na tereny Turkiestanu Wschodniego<sup>55</sup>.

Równoległe z upadkiem państwa ujgurskiego w Chinach zakończył się okres tolerancji dla religii niechińskich. Pierwsze działania eliminujące ówczesni władcy dynastii Tang skierowali w 843 r. przeciwko manichejczykom, tolerowanym wcześniej ze względu na sojusz z Ujgurami. Wobec ich upadku cesarz Wuzong – zagorzały taoista – natychmiast wyeliminował manicheizm z przestrzeni społecznej Chin. W Chang’anie – stolicy państwa – stracono 70. manichejskich zakonników, zburzono manichejskie świątynie, skonfiskowano ziemie zakonu na rzecz państwa, a kapłanów zmuszono do odstąpienia praktyk religijnych i przyjęcia świeckiego trybu życia, zwłaszcza

<sup>50</sup> L. Bazyłow, op.cit., s. 49.

<sup>51</sup> <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ujgurzy>, dostęp z dn. 16.05.2015 r.

<sup>52</sup> [http://www.sjipk.us.edu.pl/projekty\\_k/stereotypy\\_alez\\_nie\\_troche\\_historii3.php](http://www.sjipk.us.edu.pl/projekty_k/stereotypy_alez_nie_troche_historii3.php), dostęp z dn. 16.05.2015 r.

<sup>53</sup> L. Bazyłow, op.cit., s. 49–50.

<sup>54</sup> L. Gumilow, op.cit., s. 50–51.

<sup>55</sup> L. Bazyłow, op.cit., s. 51–52.

w ubiorze, którym znacznie się wyróżniali. Manicheizm w Chinach nigdy się już nie odrodził, mimo że jeszcze w okresie rządów mongolskich w Chinach pojawiały się wzmianki o tej religii, a odizolowane społeczności w górach praktykowały obrzędy tej wiary jeszcze przez kolejnych kilka stuleci. Manicheizm szybko zanikał i w końcu całkowicie ustąpił z terenów Dalekiego Wschodu<sup>56</sup>.

Kirgizi panowali na terytorium Mongolii przez ok. 80 lat, następnie zostali wyparci przez protomongolskie plemię Kitanów, którzy zdołali podporządkować sobie mandżurskich Dżurdzeńów i przyłączyć część Chin z dzisiejszym Pekinem włącznie, przyjmując chińsko brzmiącą nazwę swojego cesarstwa – Liao<sup>57</sup>. W początkach X w., w związku z upadkiem chińskiej dynastii Tang, Kitanowie stali się stopniowo główną siłą polityczną w Azji Centralnej, a już w połowie X w. utworzyli silne imperium. W wyniku wpływów chińskich Kitanowie ulegali stopniowej sinizacji, pomimo że Chińczycy zawsze uznawali ich za barbarzyńców. Przyjęli chiński system organizacji społecznej państwa z dominującym elementem ustroju feudalnego<sup>58</sup>. Pomimo że głównym zajęciem Kitanów było pasterstwo, to utrzymywali na wysokim poziomie rzemiosło. Rozwijano także handel, a do obiegu wprowadzili monety z brązu. Byli także tolerancyjni dla wpływów buddyzmu, który w państwie Liao znacznie rozszerzył wpływ<sup>59</sup>. Kitanowie przez cały XI w. narzucali Chinom zwierzchność i pobierali znaczącą coroczną daninę, zmuszając przy tym do dalszych ustępstw terytorialnych. W 1053 r. zmusili także tybetańsko-birmańskich Tangutów do uznania stosunku zależności wobec państwa Liao<sup>60</sup>.

Pod koniec XI w. imperium Kitanów zaczęło pogrążyć się w wewnętrznym chaosie i chylić ku upadkowi. Głównym problemem Kitanów było utrzymanie wewnętrznej jedności, a do upadku przyczyniły się ciągle walki z mandżursko-tunguskimi Dżurdżenami, wspieranymi przez Chiny. W 1125 r. państwo Liao przestało istnieć, a przez kolejne stulecie ich domenę zajmowali Dżurdżeni, którzy w 1234 r. narzucili swoją zwierzchność Tangutom. Pobierali także daninę od Chin<sup>61</sup>.

Upadek Liao przyczynił się do migracji kilkudziesięciu tysięcy Kitanów na zachód. Nazwano ich Kara Kitanami. Dzięki pomocy Ujgurów ok. 1140 r. utworzyli swoje państwo, które przetrwało do 1218 r. Na jego czele stali władcy noszący tytuł *gur chanów*, a pierwszym był książę Jelü Taszy, który przeciwstawił się Dżurdżenom. Państwo Kara Kitanów obejmowało znaczną część Turistanu. Uzależnili także pań-

<sup>56</sup> C.P. Fitzgerald, op.cit., s. 329.

<sup>57</sup> L. Bazyłow, op.cit., s. 54.

<sup>58</sup> S. Kałużyński, *Mongolia...*, s. 46.

<sup>59</sup> L. Bazyłow, op.cit., s. 54.

<sup>60</sup> Ibidem.

<sup>61</sup> Ibidem, s. 55.



stwo szachów Chorezmu i zwycięsko walczyli z innymi mahometańskimi władcami mniejszych państw Azji Środkowej<sup>62</sup>.

Mongołowie właściwi zajmowali obszary nad Ononem, Kerulenem i Argunem oraz okoliczne ziemie. Ich wschodnimi i południowymi sąsiadami byli Tatarzy, których koczowiska leżały na pograniczach Mongolii i Mandżurii. Pomimo pokrewieństwa językowego i etnicznego oba plemiona od wielu pokoleń zawzięcie się zwalczały. Od zachodu ziemie mongolskie graniczyły z chanatem Kereitów nad Chołą i Orchonem. Był to lud prawdopodobnie pochodzenia tureckiego, silnie już zmongolizowany. Na północ od Kereitów, nad dolnym i środkowym biegiem rzeki Selengi, żyli Merkici – lud mongolski wykazujący zacieklą wrogość wobec Mongołów. Na zachód od terytoriów zajmowanych przez Merkitów ulokowali się Ojraci – lud, podobnie jak Merkici, gospodarujący zarówno na obszarach stepowych, jak i leśnych. Ojraci należeli także do mongolskiej grupy językowej, lecz ich język różnił się nieco od języka Mongołów. Zachodnia Mongolia i Dżungaria należały do Najmanów, którzy w czasach Czyngis-chana tworzyli dwa chanaty: jeden bardziej rozległy i potężny, drugi mniejszy. Najmanowie byli ludem tureckim, a ich nazwa wywodzi się prawdopodobnie od mongolskiego słowa *najman* – *osiem*. Ziemie nad górnym Jenisiejem zajmowali Kirgizi, również lud turecki. Poza tym źródła wymieniają wiele pomniejszych północnych ludów leśnych, wśród których były niewątpliwie plemiona mongolskie i tureckie. Południowa Mongolia, ze względu na pustynno-stepowy charakter, była bardzo słabo zaludniona i źródła nie wspominają, by żyły tam jakieś znaczniejsze plemiona<sup>63</sup>.

Obszary pokrywające się z współczesną prowincją Chin – Gansu, należały do tanguckiego państwa Xia Xia (1032–1227). Zamieszkiwała je ludność pochodzenia tybetańskiego o kulturze częściowo osiadłej, częściowo pasterskiej wyznająca buddyzm. Jedno z ich bogactw stanowiły liczne stada wielbłądów. Oazy Turkiestanu Wschodniego zajmowali Ujgurzy – turecki lud rolników, rzemieślników i kupców o rozwiniętym życiu miejskim i bogatej kulturze. Ujgurzy byli wówczas buddystami i nestorianami. Nestorianizm cieszył się wpływami także wśród Kereitów i Najmanów. Władca Ujgurów znajdował się w zależności wasalnej od karakitajskiego *gurchana*. Źródła muzułmańskie nazwały Kara Kitanami tą część Kitanów, która po klęsce w starciu z Dżurdzenami wywędrowała na zachód pod wodzą jednego z członków domu panującego. Na obszarach Kaszgarii, w okolicach jeziora Issyk-kul, nad rzekami Iii, Czu i Talas utworzyli oni w pierwszej połowie XII w. nowe państwo. W początkowym okresie obszar przez nich kontrolowany rozciągał się daleko na zachód, aż po Trans-

<sup>62</sup> Ibidem, s. 55–56.

<sup>63</sup> S. Kałużński, *Dawni Mongołowie...*, s. 17–18.

oksonię i Chorezm. Pomimo że ziemie opanowane przez Kara Kitanów zamieszkiwała głównie ludność muzułmańska, oni sami nadal kultywowali buddyzm przyjęty jeszcze przed podjęciem migracji. W okresie powstawania imperium mongolskiego ich państwo znacznie już podupadło. Część ziem odebrał im szach Chorezmu, wasalni Ujgurowie przeszli pod zwierzchnictwo Czyngis-chana, a ostatniego *gurchana* obalili z tronu jego własny zięć, uciekający przed Mongołami – kajmański *Küczlük*. Obszary na północ od posiadłości karakitajskich zamieszkiwali Karłucy – lud turecki mający własnego chana. Resztę stepów dzisiejszego Kazachstanu zajmowały tureckie plemiona Kangły i Kipczaczy. Krótko przed pojawieniem się właściwych Mongołów powstało w Turkiestanie Zachodnim na obszarach Transoksanii, Iranu i Afganistanu młode wprawdzie, ale rozległe i silne państwo chorezmijskie, którym władał Muhammed<sup>64</sup>.

\* \* \*

Powolny proces feudalizacji społeczeństw stepowych przyczynił się do pojawienia na obszarach wielkiego stepu wielu prymitywnych państw – federacji szczepowych, znajdujących się na podobnym etapie rozwoju – w stadium przejściowym od ustroju rodowego do feudalizmu. Pomimo że ekstensywna gospodarka naturalna zaspokajała najważniejsze potrzeby koczowników, wymiana handlowa z Chinami stanowiła ważny czynnik w ich życiu gospodarczym. Czynnikiem utrzymującym jedność państw nomadów były permanentne wojny, nieustanna ekspansja i wspólna grabież, które stanowiły istotę ich systemu społeczno-państwowego. Czynnikiem chiński był dla koczowników nośnikiem licznych elementów kultury materialnej oraz zasad organizacji społecznej i państwowej. Także Chiny w konfrontacji z koczownikami zmuszone były do przyjęcia i upowszechnienia ich zdobyczy, głównie w zakresie taktyki walk wojowników konnych i upowszechnienia produktów rzemiosła przyczyniających się do wzrostu efektywności wojowników. Ostatecznie, poszczególne plemiona ludów stepowych zjednoczył Czyngis-chan, dając początek imperium mongolskiemu, któremu uległy także Chiny. W relacjach między Chinami i koczownikami zauważa się tendencje wzajemnego ograniczania i eliminowania, jak również wymuszanie zjawisk kształtujących chiński system społeczny, „uodporniony” na zewnętrzne wpływy, zdolny do prowadzenia procesów sinizacji, pomimo przejściowej słabości państwa.

---

<sup>64</sup> Ibidem, s. 18–19.

## Bibliografia

- Baabar, *Dzieje Mongolii*, przekł. S. Godziński, Warszawa 2005.
- Bazyłow L., *Historia Mongolii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981.
- Bohdanowicz J., Dzięcielski M., *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji*, Gdańsk 2007.
- Braudel F., *Gramatyka cywilizacji*, przekł. H. Igalson-Tygielska, Warszawa 2006.
- Craughwell T.J., *Jak najazdy barbarzyńców ukształtowały współczesny świat*, Warszawa 2009.
- Empires, Barbarians & Barbarian Empires. The Xiongnu 350 B.C.E.-460 C.E.*, <http://spooksrus.tripod.com/barbarians/xiongnu.html>, dostęp z dn. 15.06.2015 r.
- Granet G., *Cywilizacja chińska*, Warszawa 1973;
- Gumilow L., *Śladami cywilizacji wielkiego stepu*, przekł. S. Michalski, Warszawa 2004.
- Fitzgerald C.P., *Chiny. Zarys historii kultury*, przekł. A. Bogdański, Warszawa 1974.
- <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ujgurzy>, dostęp z dn. 16.05.2015 r.
- [http://www.sjpk.us.edu.pl/projekty\\_k/stereotypy\\_alez\\_nie\\_troche\\_historii3.php](http://www.sjpk.us.edu.pl/projekty_k/stereotypy_alez_nie_troche_historii3.php), dostęp z dn. 16.05.2015 r.
- Kałużński S., *Dawni Mongołowie*, Warszawa 1983.
- Kałużński S., *Mongolia*, Warszawa 1965;
- Künsler M.J., *Pierwsze wieki cesarstwa chińskiego*, Warszawa 2007.
- Mathiex J., *Wielkie cywilizacje. Rozkwit i upadek imperiów*, przekł. G. Majcher, M. Żurawska, Warszawa 2008.
- Mencil M., *Chińska Republika Ludowa jako współczesny podmiot środowiska międzynarodowego*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Gdański Gdańsk 2014.
- Petrosjans K., „Barbara” *tēls senajā Ķīnā (saskaņā ar Džou un Rietumu Haņ dinastiju laika avotiem)*, Rīga 2010, <http://www.orientaloutpost.com/dictionary.php?q=empe>, dostęp z dn. 16.06.2015 r.
- Rodziński W., *Historia Chin*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Wierzbicki A., *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008.
- Wojna R., *Wielki świat nomadów. Między Chinami i Europą*, Warszawa 1983.
- Zientara B., *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 2008.